

ЧИННИКИ ПРОГНОЗУ РОЗВИТКУ СІМЕЙНОЇ КРИЗИ

УДК: 159.923: 612.017

Фальова О. Є.

Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри наукових основ управління та психології Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Скороводи, Харків (Україна)

Анотація. У роботі аналізуються значення зв'язки факторів, визначаються чинники і критерії прогнозу розвитку сімейної кризи (особистісний зріст та деструктивне реагування особистості) та зростання самореалізації особистості жінки в умовах сімейної кризи.

Аналіз результатів дослідження показав, що особистісному зросту жінок у кризових станах сприяють: високий рівень здатності жити сьогоднішнім, бачити своє життя цілісним, мати незалежні цінності і поведінку, цінувати свої досягнення, сприймати себе такою, яка є, усвідомлювати свої почуття, сприймати власну агресію, встановлювати контакти та здатності до творчої направленості; внутрішній локус контролю, почуття власної ефективності і компетентності; увага до своєї сексуальності та початкових проявів сексуальної невротичності; високий рівень розуміння, емоційного притягання, авторитетності та задоволеності шлюбом; фактор цілого комплексу психологічних захистів; готовність до гнучкого вибору стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях; сензитивність, як розуміння своїх потреб і почуттів.

До психічної дезадаптації та деструктивного реагування призводять: низький рівень здатності жити сьогоднішнім, бачити своє життя цілісним, мати незалежні цінності і поведінку, цінувати свої досягнення, сприймати себе таким, який є, усвідомлювати свої почуття, сприймати власну агресію, встановлювати контакти та здатності до творчої направленості; зовнішній локус контролю; недостатнє розуміння власної сексуальності, відсутність уваги до неї та високий рівень сексуальної невротичності; низький рівень розуміння, емоційного притягання, авторитетності та задоволеності шлюбом; вибір суперництва, пристосування, уникнення як ведучих стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях; не розуміння та не вміння рефлексувати свої потреби і почуття.

Ключові слова: сімейна криза, особистісний зріст, деструктивне реагування, самореалізація, факторний аналіз.

Постановка проблеми. Складні соціально-економічні умови існування сучасного суспільства впливають на функціонування інституту сім'ї та призводять до емоційних, когнітивних порушень та особистісної деформації членів сім'ї [1, 2, 4, 5, 76, 10]. Сімейна криза впливає на психологічне та соматичне здоров'я жінок та порушення розвитку самореалізації, провокуючи формування соціального стресу.

Для виявлення психоемоційних, когнітивних, соматичних розладів необхідно оцінити структуру зв'язків між існуючими перемінними. Для цього використовується один з багатомірних статистичних методів — факторний аналіз. Його застосування дозволяє зменшити кількість параметрів, що розглядаються та знайти осмислені групи, кожна з яких є самостійним параметром. У нашому дослідженні це дозволяє визначити чинники і критерії прогнозу розвитку сімейної кризи (особистісний зріст та деструктивне реагування особистості) та зростання самореалізації особистості жінки в умовах сімейної кризи, що на сучасному рівні розвитку науки є своєчасним і актуальним.

Дослідженість проблеми. Неможливо зрозуміти і оцінити можливості і проблеми самореалізації жінок, не розібравшись у динаміці, трансформаціях, станах і перспективах сім'ї. Е. Г. Ейдемільер відзначає, що трансформація інституту сім'ї розв'язує одні проблеми і створює інші [7].

У сучасній науці сімейна проблематика

розглядається в достатньо широкому діапазоні. В. В. Кришталь, 1985, 1997; Е. К. Васильєва, 2000; Н. В. Малярова, 2002; Н. А. Юркевич, 2001 вивчали психологічні функції сім'ї. На причини виникаючих у сім'ї деформацій міжособистісної взаємодії звертали увагу Л. А. Андрєєва, 2000; Л. Я. Гозман, 1995, 1999; Е. І. Гілягіна, 2006; М. А. Дмитриєва, 2001; А. Н. Єлізаров, 2005; М. В. Полева, 2002; О. В. Солов'йова, 2008; О. В. Шапатина, 2006; І. Г. Швець 2001 та ін. А. Н. Єлізаров, 2005; Е. В. Солотина, 2005 виявляли особливості неблагополучної сім'ї. На підтримці стабільності сім'ї наголошували С. І. Голод, 2008; В. А. Кишинець, 2006; А. В. Черніков, 2005.

Однак, треба відзначити, що при вивченні питань реалізації та розвитку особистості недостатня увага приділяється розвитку особистості жінки та шляхам її самореалізації. Спеціальних досліджень, присвячених аналізу самореалізації особистості жінки в зрілому віці, особливо у кризисних станах у вітчизняній та закордонній психології недостатньо. Саме тому, наша робота є важливою для складання прогнозу розвитку сімейної кризи та зростання самореалізації особистості жінки.

Мета статті — провести аналіз значенних зв'язків факторів, визначити чинники і критерії прогнозу розвитку сімейної кризи (особистісний зріст та деструктивне реагування особистості) та зростання самореалізації особистості жінки в умовах сімейної кризи.

Контингент та методи дослідження. У дослідженні приймали участь 648 осіб. До вибірки увійшли сімейні пари (кризисні сім'ї) — 224 жінки та 194 чоловіка, 104 розлучених жінки та 126 жінок зі звичайних сімей.

Первинне соціально-психологічне обстеження проводилось за допомогою тестових методик з кожного з умовно виділених трьох блоків:

— актуального психоемоційного стану (опитувальник вираженості психопатологічної симптоматики Дерогатис (Symptom Check List'90'Revised SCL-90R); шкала психосоціального стресу Л. Рідера; госпітальна шкала тривоги та депресії (HADS) (A. S. Zigmond, R P. Snaith));

— сімейної кризи (тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В. В. Столін, Т. Л. Романова, Г. П. Бутенко); діагностика можливих стилів поведінки особистості у конфліктних ситуаціях (К.Томас); опитувальник установок до сексу (Г.Айзенк); опитувальник «Шкала любові та симпатії» (З. Рубін, модифікація Л.Я. Гозман, К. Е. Альошина; опитувальник РЕА (розуміння, емоційне притягання, авторитетність) (А. Н. Волкова));

особистісного блоку (16 – факторний опитувальник Р. Б. Кеттелла; самоактуалізаційний тест (САТ) (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, М. В. Загіка, М. В. Кроз); рівень суб'єктивного контролю (РСК); вихід зі скрутних життєвих ситуацій (Р.С.Немов); індекс життєвого стилю (діагностика частоти використан-

ня і вираженості механізмів психологічного захисту) (R. Plutchik, H. Kellerman, H.Conte, адаптація Л. І. Вассерман, О. Ф. Єришев, Є. Б. Клубова)).

Одержані результати були піддані математико-статистичній обробці за допомогою факторного аналізу на базі пакету SPSS-21.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На першому етапі дослідження було проаналізовано 89 психологічних показників актуального психоемоційного стану, факторів сімейної кризи та особистісних якостей жінок та чоловіків з кризисних сімей, розлучених жінок та жінок зі звичайних сімей. Проведений факторний аналіз дозволив трансформувати 89-ти мірний простір у восьмимірний простір об'єднаних факторів, які впливають на розвиток кризи, емоційний стан та самореалізацію особистості. Ці 8 факторів пояснюють 61,177% загальної дисперсії вихідних ознак. З ціллю кращого розподілу ознак за факторами було проведено обертання факторів методом варімакс з нормалізацією Кайзера для вихідних факторних навантажень. Витягнутими факторами найбільш пояснені такі показники, як: загальна інтернальність — 90,1%; шкала підтримки — 80,3%; сексуальне лібідо — 81,7%; суперництво — 80,8%. Найменшу пояснену дисперсію мають такі показники, як: інтернальність міжособистісних відносин — 21,4%; розуміння — 38,5%; сексуальна невротичність — 37,7%).

Факторні навантаження, отримані обертанням методом нормалізованого варіанса

	Компонент							
	F ₁ Самоактуалізація	F ₂ Інтернальність	F ₃ Сексуальна розкутість	F ₄ Сімейні відносини	F ₅ Психологічні захисти	F ₆ Відношення у сексі	F ₇ Поведінка у конфлікті	F ₈ Сезитивність, уникнення
Шкала підтримки, X ₅₄	0,866	0,132	0,046	0,056	-0,127	0,082	0,079	0,034
Ціннісні орієнтації, X ₅₅	0,785	0,038	0,009	0,138	-0,104	0,036	0,002	0,048
Самоповага, X ₅₉	0,748	0,206	0,074	0,099	-0,117	0,022	0,105	0,151
Спонтанність, X ₅₈	0,721	0,017	-0,012	0,047	0,076	0,045	-0,013	-0,186
Прийняття агресії, X ₆₃	0,668	0,113	0,173	-0,031	0,019	-0,035	-0,052	-0,061
Контактність, X ₆₄	0,653	-0,019	0,053	-0,120	-0,081	0,068	0,012	-0,128
Самоприйняття, X ₆₀	0,652	0,250	0,064	0,076	-0,154	-0,019	0,222	0,269
Гнучкість поведінки, X ₅₆	0,639	0,151	-0,032	0,050	-0,111	0,151	0,103	0,256
Сензитивність, X ₅₇	0,597	-0,018	0,118	-0,022	0,000	-0,085	-0,126	-0,449
Креативність, X ₆₆	0,593	0,009	0,026	-0,019	0,020	0,094	-0,219	-0,333
Компетентність у часі, X ₅₃	0,541	0,074	-0,017	0,078	-0,287	0,147	0,188	0,363
Загальна інтернальність, X ₈₂	0,185	0,908	0,013	0,087	-0,146	-0,101	-0,059	0,020
Інтернальність у галузі досягнень, X ₈₃	0,165	0,885	-0,010	0,129	-0,079	-0,019	-0,010	0,011
Інтернальність у галузі сімейних відносин, X ₈₅	0,103	0,833	-0,014	0,076	-0,098	-0,136	-0,069	0,029
Інтернальність у галузі виробничих відносин, X ₈₇	0,144	0,828	0,040	0,001	-0,148	-0,062	0,003	0,014
Інтернальність у галузі міжособистісних відносин, X ₈₆	-0,003	0,344	0,008	0,140	0,106	0,185	0,075	-0,161
Сексуальне лібідіо, X ₅₀	0,079	-0,033	0,877	-0,021	0,049	0,190	0,042	-0,005
Знеособлений секс, X ₄₂	0,034	-0,055	0,741	-0,031	0,082	0,285	0,025	0,030
Дозволеність, X ₃₉	0,047	0,019	0,710	0,054	-0,109	-0,099	0,093	0,106
Порнографія, X ₄₃	0,020	0,079	0,699	0,064	-0,031	0,105	-0,038	-0,104
Маскулінність-фемінінність, X ₅₂	0,176	0,010	0,669	0,108	-0,014	0,325	-0,099	0,029
Емоційне притягання, X ₈	0,051	0,028	-0,080	0,825	-0,070	0,043	0,028	-0,113
Авторитетність, X ₉	0,034	0,060	0,037	0,771	-0,005	-0,050	-0,109	0,064
Задоволеність шлюбом, X ₃₈	0,086	0,108	0,100	0,767	-0,024	0,039	-0,009	0,063
Розуміння, X ₇	-0,005	0,108	0,082	0,590	-0,102	-0,057	0,060	-0,030
Регресія, X ₁₂	-0,112	-0,132	0,072	-0,090	0,761	0,028	0,014	-0,099
Компенсація, X ₁₃	-0,193	-0,052	-0,007	0,032	0,727	0,097	-0,112	-0,007
Заміщення, X ₁₅	0,012	-0,077	0,061	-0,089	0,683	-0,091	0,254	-0,024
Проекція, X ₁₄	-0,129	-0,108	-0,227	-0,106	0,654	-0,081	0,191	0,128
Сексуальна збудливість, X ₄₇	0,088	0,004	0,386	0,088	-0,030	0,754	-0,044	0,001
Фізичний секс, X ₄₈	0,168	-0,023	0,077	-0,008	0,063	0,752	-0,093	-0,044
Сексуальна відраза, X ₄₆	-0,025	0,074	-0,128	-0,037	0,250	-0,604	-0,106	-0,081
Сексуальна невротичність, X ₄₁	0,010	-0,109	0,192	-0,210	0,139	0,507	0,085	-0,026
Суперництво, X ₁	0,030	-0,007	-0,028	-0,095	0,185	0,001	0,806	-0,338
Прийняття, X ₅	-0,090	0,048	-0,056	-0,042	-0,082	-0,035	-0,766	-0,049
Уникнення, X ₄	-0,029	-0,054	0,068	-0,043	0,024	-0,021	-0,253	0,730
λ ²	5,410	3,371	3,123	2,440	2,411	2,180	1,675	1,422

У кожному рядку поверненої факторної матриці відзначені факторні навантаження з найбільшим абсолютним значенням. Їх величину треба розуміти як кореляційні коефіцієнти між перемінними (шкалами) і факторами.

Перший фактор «Самоактуалізація» включає шкали підтримки, ціннісних орієнтацій, самоповаги, спонтанності, прийняття агресії, контактності, самоприйняття, гнучкості поведінки, сензитивності, креативності, компетентності у часі ($\text{corr}(F1; X_{54}) = 0,866$, $\text{corr}(F1; X_{55}) = 0,785$, $\text{corr}(F1; X_{59}) = 0,748$, $\text{corr}(F1; X_{58}) = 0,721$, $\text{corr}(F1; X_{63}) = 0,668$, $\text{corr}(F1; X_{64}) = 0,653$, $\text{corr}(F1; X_{60}) = 0,652$, $\text{corr}(F1; X_{56}) = 0,639$, $\text{corr}(F1; X_{57}) = 0,597$, $\text{corr}(F1; X_{66}) = 0,593$, $\text{corr}(F1; X_{53}) = 0,541$).

Другий фактор «Інтернальність» включає шкали загальної інтернальності, інтернальності у галузі досягнень, сімейних та виробничих відносин ($\text{corr}(F2; X_{82}) = 0,908$, $\text{corr}(F2; X_{83}) = 0,885$, $\text{corr}(F2; X_{85}) = 0,833$, $\text{corr}(F2; X_{87}) = 0,828$).

Третій фактор «Сексуальна розкутість» включає шкали сексуального лібідо, знеособленого сексу, дозволеності, порнографії, маскулінності-фемінінності ($\text{corr}(F3; X_{50}) = 0,877$, $\text{corr}(F3; X_{42}) = 0,741$, $\text{corr}(F3; X_{39}) = 0,710$, $\text{corr}(F3; X_{43}) = 0,699$, $\text{corr}(F3; X_{52}) = 0,669$).

Четвертий фактор «Сімейні відносини» включає шкали розуміння, емоційного притягання, авторитетності та задоволеністю шлюбом ($\text{corr}(F4; X_8) = 0,825$, $\text{corr}(F4; X_9) =$

$0,771$, $\text{corr}(F4; X_{38}) = 0,767$, $\text{corr}(F4; X_7) = 0,590$).

П'ятий фактор «Психологічні захисти» включає регресію, компенсацію, заміщення, проєкцію ($\text{corr}(F5; X_{12}) = 0,761$, $\text{corr}(F5; X_{13}) = 0,727$, $\text{corr}(F5; X_{15}) = 0,683$, $\text{corr}(F5; X_{14}) = 0,654$).

Шостий фактор «Відношення у сексі» включає шкали сексуальної збудливості, фізичного сексу, сексуальної відрази, сексуальної невротичності ($\text{corr}(F6; X_{47}) = 0,754$, $\text{corr}(F6; X_{48}) = 0,752$, $\text{corr}(F6; X_{46}) = -0,604$, $\text{corr}(F6; X_{41}) = 0,507$).

Сьомий фактор «Поведінка у конфлікті» включає суперництво та пристосування ($\text{corr}(F7; X_1) = 0,806$, $\text{corr}(F7; X_5) = -0,766$).

Восьмий фактор «Сезитивність, уникнення» включає уникнення та сезитивність ($\text{corr}(F8; X_4) = 0,730$, $\text{corr}(F8; X_5) = -0,449$).

Описуючи значення зв'язки факторів, ми бачимо наступне.

Перший фактор «Самоактуалізація» є однополярним і включає базові шкали (компетентність у часі, шкала підтримки), шкали блоку цінностей (ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки), шкали блоку почуттів (сезитивність і спонтанність), шкали блоку само сприйняття (самоповага, самоприйняття), шкали блоку міжособистісної чутливості (прийняття агресії, контактність) та креативність і пояснює 18,699% загальної дисперсії.

Таким чином, перший фактор описує: здатність суб'єкта жити сьогоднішнім, бачити

своє життя цілісним; ступень незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від впливу ззовні; цінності, що властиві особистості та особливості їх реалізації у поведінці; здатність суб'єкта цінити свої досягнення, сприймати себе таким, який є; здатність людини усвідомлювати свої почуття та яким чином вони проявляються у поведінці; здатність суб'єкта сприймати власну агресію, здатність до встановлення контактів та вираженість творчої направленості особистості.

Люди, що мають високий бал за цими показниками, відносно незалежні у своїх учинках, прагнуть керуватися у житті власними цілями, переконаннями, установками, принципами, тобто вільні у своєму виборі. Такі люди поділяють цінності, що властиві особистості, що само актуалізується, здатні швидко і адекватно реагувати на ситуацію, що змінюється. Вони розуміють свої потреби і почуття, рефлексують їх та здатні спонтанно і безпосередньо виражати свої почуття, не бояться вести себе природно та демонструвати оточуючим свої емоції. Такі люди цінують свої достоїнства та поважають себе за них, сприймають себе таким який є, поза оцінкою своїх позитивних якостей або недоліків. Вони здатні приймати своє роздратування, гнів, агресивність як природний прояв людської природи, можуть швидко встановлювати глибокі і тісні емоційно насичені контакти з людьми, тобто здатні до суб'єкт-суб'єктного спілкування та мають виражену творчу направленість, яка є

одним з концептуально важливих елементів феномену самореалізації.

Низький бал за цими показниками свідчить про високий ступень залежності, конформності та зовнішній локус контролю, про нездатність швидко і адекватно реагувати на ситуацію, що змінюється, нерозуміння своїх потреб і почуттів, складності у їх вираженні, складності у самооцінці, самоповазі. Для людей з низьким балом складно приймати своє роздратування, гнів, агресивність та встановлювати контакти з людьми.

Таким чином, високий бал за показниками, що складають перший фактор, характеризує високий ступень самоактуалізації та сприяє особистісному зросту, відповідно, низький рівень призводить до деструктивного реагування особистості.

Другий фактор «Інтернальність» є однополярним, включає шкали загальної інтернальності, інтернальності у галузі досягнень, сімейних та виробничих відносин і пояснює 10,941% загальної дисперсії. Фактор акцентує увагу на здатності людини брати на себе відповідальність за всі події, що відбуваються з нею у житті.

Локус контролю — це стійка особистісна характеристика, яку складно змінити, однак вона формується у процесі соціалізації. Локус контролю є важливою складовою мотиваційних процесів та взаємопов'язаний з іншими сферами дослідження психічних властивостей і характеристик особистості (теорія

самооефективності) [1]. А. Бандура вважав, що підвищення самооефективності нерозривне пов'язано з локус контролю.

Люди інтернального типу переконані у закономірності їх удач і невдач, які залежать від цілеспрямованості, здібностей. Людина, яка має високі показники рівня суб'єктивного контролю, вважає, що сама добилась всього гарного, що є у неї у житті, що сімейні відносини, що склалися — це результат її зусиль і що у подальшому вона буде визначати їх характер і що людина вважає свої дії важливим фактором в організації власної діяльності, у своїй кар'єрі. Тобто для інтерналів успіх або невдача — це закономірний підсумок ціленаправленої діяльності.

Низький рівень свідчить про те, що людина приписує свої успіхи у житті та у своїх виробничих відносинах та просуванні зовнішнім обставинам, знімає з себе відповідальність за характер відносин у сім'ї і перекладає їх на її членів або родичів.

Таким чином, високий бал за показниками локус контролю, що складають другий фактор, характеризує високий ступень відповідальності та сприяє особистісному зросту, відповідно, низький рівень призводить до першої психічної дезадаптації особистості.

Низький рівень локус контролю корелює з емоційною нестійкістю, недисциплінованістю, напруженістю, фрустрованістю, які пов'язані з незадоволеністю прагнень. Людина з високим рівнем локус контролем емоцій-

но стабільна, витримана, спокійна, з гарним самоконтролем, працездатністю, наполегливістю у досягненні цілей. Вони відрізняються увагою до інформації, до оточуючих, тому більш здатні вірно себе поводити, прагнуть вдосконалювати себе, давати адекватну оцінку своїй поведінці, недолікам.

Третій фактор — «Сексуальна розкутість» є однополярним, пов'язує у собі шкали сексуального лібідо, знеособленого сексу, дозволених, порнографії, маскулінності-фемінінності. Цей фактор пояснює 8,360% загальної дисперсії.

Сексуальне лібідо — одно з основних понять психоаналізу, яке означає сексуальне бажання або статевий інстинкт. Термін «лібідо» використовувався З. Фрейдом для позначення сексуальних (переважно несвідомих) потягів при поясненні причин виникнення психічних розладів, неврозу, а також для опису психічного розвитку нормальної людини, її наукової і художньої діяльності, сублимації [6].

К. Г. Юнг розуміє під лібідо психічну енергію, або інтенсивність психічного процесу [8]. Г. Айзенк визначав кореляції між дозволеністю, знеособленим і фізичним сексом, порнографією та сексуальною збудливістю. Дослідник припустив, що високий рівень показників за переліченими шкалами говорить про сильне лібідо, тобто людина має сильний сексуальний потяг.

Високий бал за шкалою дозволеності сві-

дчить, що людина має сучасне легке відношення до сексу, розглядає секс в цілому як задоволення, яке не повинно хвилювати нікого, крім пари. Низький бал означає, що людина відноситься до статевих зв'язків більш серйозно, поважає шлюбні узи і не підтримує «аморальність» ні в якому вигляді.

Високий бал за шкалою порнографії вказує на її схвалення або на значну терпимість до неї, а низький бал означає несхвалення і нетерпимість до порнографії.

Схильність людини до знеособленого сексу означає тенденцію розглядати сексуального партнера тільки у якості об'єкта для отримання почуттєвого задоволення, не приймаючи до уваги його особистість, індивідуальні особливості характеру, темпераменту, тобто відсутність спроби увійти з партнером у значущий особистісний зв'язок.

Високий бал за шкалою маскулітності-фемінітності означає, що у сексуальних питаннях людина відповідає образу типового для нашого суспільства чоловіка і не відповідає типовому жіночому образу. Відповідно, низький бал означає, що люди у питаннях сексуальної поведінки віддають перевагу стратегії жінки.

Четвертий фактор «Сімейні відносини» є однополярним, включає шкали розуміння, емоційного притягання, авторитетності та задоволеністю шлюбом і пояснює 6,020% загальної дисперсії.

Високий бал за шкалою розуміння свід-

чить про наявність у людини загальної картини особистості партнера, суб'єктивного відчуття знання його індивідуальних особливостей, тобто людина легко інтерпретує поведінку, думки, почуття і наміри партнера і легко їх ураховує при спілкуванні. Низькі оцінки відображають нерозуміння — відсутність явної картини особистості, нерозуміння думок, почуттів та учинків партнера.

Емоційне притягання — це шкала, за допомогою якої оцінюється привабливість партнера, бажання спілкуватись. А. Н. Волкова [Олифірович] підкреслює терапевтичний вплив контакту на суб'єкта. Невисокі оцінки характеризують складності у спілкуванні партнерів, почуття втоми одне від іншого.

Авторитетність — це показник того, наскільки партнер приймається як особистість, наскільки суб'єкт поділяє світогляд партнера, його інтереси, думки и приймає їх як еталон. Низькі показники за цією шкалою — неповага, презирство до партнера як особистості.

П'ятий фактор «Психологічні захисти» є однополярним і він пояснює 5,642% загальної дисперсії.

Психологічні захисти необхідні людині для того, щоб упоратися з зовнішніми та внутрішніми конфліктами. При цьому форми захисної поведінки, можуть бути і деструктивними. Дослідники (Є. С. Романова, Л. Р. Гребенніков, 1996) [3] підкреслюють, що захисні механізми індивідуальні, різноманітні і погано піддаються рефлексії, оскільки спотворювати-

ся можуть не тільки суб'єктивні відчуття, але й вербальні повідомлення про них. Таким чином, наголошують дослідники, нема єдиної точки зору ні на загальну кількість захистів, ні на їх ступень співвіднесеності один з одним.

В виділеному нами факторі корелюють між собою регресія, компенсація, заміщення, проекція.

Проекція (деструктивний захист) — це психологічний захист, який порівняно рано розвивається в онтогенезі для стримування почуття неприйняття себе и оточуючих, як результат емоційного відкидання з їх боку. Проекція припускає приписування оточуючим різних негативних якостей як раціональну основу для їх неприйняття и самоприйняття на цьому фоні. Особливості захисної поведінки в нормі: гордість, уразливість, загострене почуття несправедливості, ворожість, підвищена чутливість до критики, прагнення досягти високих показників у будь-якому виді діяльності. Дослідники стверджують про наявність схильності до таких психосоматичних розладів і захворювань, як гіпертонічна хвороба, артрит, мігрень, діабет, гіпертиреоз.

Регресія розвивається у ранньому дитинстві для стримування почуттів невпевненості у собі, страху невдачі, що пов'язаний з проявами ініціативи. Регресія передбачає повернення до більш незрілим онтогенетично паттернам поведінки та задоволення. До кластеру регресії входить також механізм рухової активності, який передбачає мимовільні іррелеван-

тні дії для зняття напруги. Особливості захисної поведінки у нормі: слабохарактерність, відсутність глибоких інтересів, здатність піддаватися впливу оточуючих, невміння доводити до кінця почате діло, мимовільні дії, потреба у стимулюванні, підтримці, контролі, розраді, імпульсивність.

Заміщення розвивається для стримування емоції гніву на більш сильного, старшого або значимого суб'єкту, який виступає як фрустратор, для уникнення відповідної агресії або відкидання. Індивід знімає напругу, обертаючи гнів і агресію на більш слабкий одушевлений або не одушевлений об'єкт або на самого себе. Заміщення має як активні, так і пасивні форми и може використовуватись незалежно від їх типу конфліктного реагування і соціальної адаптації. Особливості захисної поведінки в нормі: імпульсивність, роздратування, запальність, реакції протесту у відповідь на критику, не характерність почуття вини, тенденція до домінування, яка іноді сполучається з сентиментальністю. Можливі психосоматичні захворювання (за Ф. Александером): гіпертонічна хвороба, артрит, мігрень, діабет, гіпертиреоз, (за Е. Берном): виразка шлунку.

Компенсація (конструктивний захист) — онтогенетично найбільш пізній і когнітивно складний захисний механізм, який розвивається і використовується, як правило, свідомо. Призначений для стримування почуття суму, горя з приводу реальної або уявної втрати, нестачі, неповноцінності. До кластеру компенса-

ції входять також механізми: зверхкомпенсації, ідентифікації і фантазії. Особливості захищеної поведінки в нормі: поведінка, обумовлена настановою на серйозну і методичну працю над собою, знаходження і виправлення своїх недоліків, подолання труднощів, досягнення високих результатів у діяльності. Можливі психосоматичні захворювання: нервова анорексія, порушення сну, головні болі, атеросклероз [3].

Шостим фактором є «Відношення у сексі». Цей фактор є біполярним, включає шкали сексуальної збудливості, фізичного сексу, сексуальної відрази, сексуальної невротичності і пояснює 4,125% загальної дисперсії.

Сексуальна збудливість або висока сексуальна чутливість характерна для людей, які легко збуджуються. Відповідно за шкалою сексуальної відрази у них низькі бали. Деяким людям, для того, щоб прийти у стан сексуального збудження необхідний ряд певних умов, такі суб'єкти набирають низький бал за даною шкалою.

Фізичний секс означає активне прагнення до реального статевого контакту. Для людей з високими балами важливо бути «на висоті» у сексуальних стосунках з партнером і вони цінують це вище, ніж, наприклад, духовні якості, яким віддають перевагу люди, які мають низькі бали за цією шкалою. Тобто при високих балах секс цінується вище за все і статевому акту приділяється особлива увага за рахунок інших боків любовних відносин.

Незадоволеність, розчарування у своєму сексуальному житті часто призводять до невротичних сексуальних реакцій. Особи, що отримали високий бал за даною шкалою, як правило, мають проблеми зі своїм сексуальним життям, їм складно контролювати або пригнічувати свої імпульси, вони легко засмучуються через свої власні думки або вчинки.

Крім вищезначених факторів нами виділено ще два фактори з мінімальною кількістю значущих перемінних.

Фактор «Поведінка у конфлікті» є біполярним, включає шкали суперництва та пристосування і пояснює 3,789% загальної дисперсії.

Стратегія поведінки у конфлікті розглядається як орієнтація особистості по відношенню до конфлікту, установка на певні форми поведінки у ситуації конфлікту. В основі виділення стратегій лежить концепція про «силове поле», тобто визначальної мотивації людини. Ураховується також комплекс фактів — особистісні особливості партнерів, рівень збитку, статус партнерів, тривалість конфлікту тощо.

Суперництво — це нав'язування партнеру кращого для суб'єкта рішення. Така стратегія деструктивна при вирішенні проблем, тому що не дає партнеру можливості реалізувати свої інтереси.

Протилежною стратегією є пристосування або поступка, яка розглядається як змушена або добровільна відмова від боротьби і зда-

ча своїх позицій. За звичай, прийняти таку стратегію змушують усвідомлення своєї непрапороти, необхідність збереження гарних стосунків з партером, сильна залежність від нього, незначущість проблеми, або, якщо існує погроза ще більш серйозних негативних наслідків.

Фактор «Сензитивність, уникнення» є біполярним, включає психологічний захист уникнення та шкалу сензитивності (самоактуалізація). Цим фактором пояснюється 3,601% загальної дисперсії.

Сензитивність (від лат. *sensus* — почуття, відчуття) — характерологічна особливість людини, що проявляється у підвищеній чутливості до подій, що з нею відбуваються, зазвичай супроводжується підвищеною тривожністю, острахом нових ситуацій, людей, всякого роду випробувань тощо. Сензитивність може бути обумовлена як органічними причинами (спадковістю, ураженнями мозку), так і особливостями виховання (наприклад, емоційним відкиданням дитини у родині). Сензитивним людям властиві вразливість, схильність до тривалого переживання подій, тенденція до розвитку підвищеної моральної вимогливості до себе і заниженого рівня домагань. Але з віком сензитивність може згладжуватися, зокрема внаслідок формування у процесі самовиховання уміння справлятися з ситуаціями, що викликають тривогу, конфліктами, стресами.

Сензитивність у нашому дослідженні виступає як складова самоактуалізації і визначає

у якому ступені людина розуміє свої потреби, почуття, наскільки гарно відчуває і рефлексує їх.

Уникнення — стиль поведінки у конфліктній ситуації, який орієнтований на збереження статусу свого «Я», тому найбільш соціально пасивний, і який зазвичай зводиться до невизнання наявності зовнішнього конфлікту. Тактика суб'єкта за допомогою такої поведінки зводиться до зменшення або значимості подій, що викликали конфлікт. Може проявлятися у здатності піти з конфліктної ситуації. Цей стиль не здатний вирішити протиріччя, яке лежить в основі конфлікту, тому, що особистість часто не визнає ці протиріччя як реально існуючі. Уникнення також може посилювати внутрішні конфлікти.

Таким чином, можна припустити, що рефлексуючи свої власні проблеми, почуття, людина починає розуміти, що стратегія уникнення, яку вона раніше обирала, більше її не задовольняє, тому що не призводить до вирішення її внутрішніх конфліктів. А це призводить до обирання інших стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях. Або, усвідомлено обираючи іншу, нову для неї, стратегію поведінки, людина отримує новий досвід і можливість з іншого боку проаналізувати своє життя, свої почуття та потреби.

Висновки.

Проведення аналізу значенневих зв'язків факторів дозволило визначити чинники і критерії прогнозу розвитку сімейної кризи

(особистісний зріст та деструктивне реагування особистості) та зростання самореалізації особистості жінки в умовах сімейної кризи.

Визначено:

1. Особистісному зросту жінок у кризових станах сприяють:

— високий рівень здатності жити сьогоднішнім, бачити своє життя цілісним, мати незалежні цінності і поведінку, цінувати свої досягнення, сприймати себе такою, яка є, усвідомлювати свої почуття, сприймати власну агресію, встановлювати контакти та здатності до творчої направленості;

— внутрішній локус контролю, почуття власної ефективності і компетентності;

— увага до своєї сексуальності та початкових проявів сексуальної невротичності;

— високий рівень розуміння, емоційного притягання, авторитетності та задоволеності шлюбом;

— фактор цілого комплексу психологічних захистів;

— готовність до гнучкого вибору стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях;

— сензитивність, як розуміння своїх потреб і почуттів.

2. До психічної дезадаптації та деструктивного реагування призводять:

— низький рівень здатності жити сьогоднішнім, бачити своє життя цілісним, мати незалежні цінності і поведінку, цінувати свої досягнення, сприймати себе таким, який є, усвідомлювати свої почуття, сприймати влас-

ну агресію, встановлювати контакти та здатності до творчої направленості;

— зовнішній локус контролю;

— недостатнє розуміння власної сексуальності, відсутність уваги до неї та високий рівень сексуальної невротичності;

— низький рівень розуміння, емоційного притягання, авторитетності та задоволеності шлюбом;

— вибір суперництва, пристосування, уникнення як ведучих стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях;

— не розуміння та не вміння рефлексувати свої потреби і почуття.

Необхідною є подальша спеціальна робота з встановлення мішеней психокорекції психічної дезадаптації та порушення розвитку самореалізації особистості жінки в умовах сімейної кризи, складання програми психокорекції, яка направлена на первинне зняття негативних психоемоційних станів, подальшу роботу з особистісними якостями досліджуваних, що провокують сімейну кризу, емоційні та когнітивні розлади; проведення контрольного зрізу після психокорекційної роботи, подальша обробка результатів дослідження, визначення ефективності корекційної програми для введення її у практику медичних психологів.

Перелік використаних джерел:

1. Бандура А. Самоэффективность: Осуществление контроля / А. Бандура. — С-Пб.: Евразия. — 2000. — 320 с.
2. Олифирова Н. И. Психология семейных кризисов [Текст] / Н. И. Олифирова, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. — СПб.: Речь, 2006. — 360 с.
3. Романова Е. С. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика / Е.С. Романова, Л. Р. Гребенников. — Мытищи: Талант, 1996. — 144 с.
4. Фальова О.Є. Причини та наслідки кризисних станів жінок / Фальова О.Є. // Психологічні перспективи / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. — Луцьк, 2015. Вип. 25. — С. 240-256.
5. Фальова О.Є. Психологічні особливості сімейної кризи / Фальова О.Є. // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — Х., 2014. — № 1095. — С. 223-228.
6. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд. — С.-Пб.: Азбука-Аттикус, 2011. — 252 с.
7. Эйдемиллер Э. Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков, И. М. Никольская. — СПб., 2007. — 352 с.
8. Юнг К. Г. Структура и динамика психического / К. Г. Юнг. — М.: Cogito centre, 2008. — 478 с.
9. Falyova H. Peculiarities of interconnection of self-actualization and psychopathological symptomatology of women and men from the crisis families | Falyova H., Vysotckaya H. // Modern European Researches. Salzburg, Austria, 2016. — Issue 1. — P. 11-18

References (Transliteration):

1. Bandura A. Sameffektivnost: Osushchestvleniye kontrolya / A. Bandura. — S-Pb: Evraziya. — 2000. — 320 s.

2. Olifirovich N. I. Psikhologiya semeynykh krizisov [Tekst] / N. I. Olifirovich, T. A. Zinkevich-Kuzemkina, T. F. Velenta. — SPb.: Rech. 2006. — 360 s.
3. Romanova E. S. Mekhanizmy psikhologicheskoy zashchity: genezis. funktsionirovaniye. diagnostika / E.S. Romanova, L. R. Grebennikov. — Mytishchi: Talant. 1996. — 144 s.
4. Falova O.E. Prichini ta naslidki krizisnikh staniv zhinok / Falova O.E. // Psikhologichni perspektivi / Skhidnoevropeyskiy natsionalniy universitet imeni Lesi Ukrainki. Institut sotsialnoi ta politichnoi psikhologii NAPN Ukriyni. — Lutsk. 2015. Vip. 25. — S. 240-256.
5. Falova O.E. Psikhologichni osoblivosti simeynoi krizi / Falova O.E. // Visnik KhNU im. V.N. Karazina. — Kh.. 2014. — № 1095. — S. 223-228.
6. Freyd Z. Ocherki po psikhologii seksualnosti / Z. Freyd. — S.-Pb.: Azbuka-Attikus. 2011. — 252 s.
7. Eydemiller E. G. Semeynnyy diagnoz i semeynaya psikhote-rapiya / E. G. Eydemiller, I. V. Dobryakov, I. M. Nikolskaya. — SPb.. 2007. — 352 s.
8. Yung K. G. Struktura i dinamika psikhicheskogo / K. G. Yung. — M.: Cogito centre. 2008. — 478 s.
9. Falyova H. Peculiarities of interconnection of self-actualization and psychopathological symptomatology of women and men from the crisis families | Falyova H., Vysotckaya H. // Modern European Researches. Salzburg, Austria. 2016. — Issue 1. — P. 11-18.

Falyova Olena

Candidate of psychological sciences, associate professor, assistant professor of scientific management and psychology at H. S. Skorovoda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv (Ukraine)

FACTORS OF PREDICTION OF FAMILY CRISIS DEVELOPMENT

ABSTRACT

The paper analyses significant factors connections, determines factors and criteria of prediction of family crisis development (personal growth and destructive reaction of personality) and growth of personal self-realization of woman at the circumstances of family crisis in total number of 648 persons under the study — women and men of 29–56 years old. The sampling population includes married couples (crisis families) — 224 women and 194 men, 104 divorced women and 126 women from common families.

The study outcome analysis showed that personal growth of women in crisis conditions is facilitated by: high level of ability to live in the present, see their life as coherent, have independent values and behavior, value their achievements, perceive themselves as they are, realize their feelings, perceive their own aggression, maintain contacts and capacity for creativity; internal locus of control, feeling of personal effectiveness and competency; attention to personal sexuality and initials signs of sexual neuroticism; high level of understanding, emotional attraction, authoritativeness and marriage satisfaction; factor of a full complex of psychological defense; readiness for flexible selection of behavior strategy in conflict situations; sensitivity as understanding of personal needs and feelings.

Psychic disadaptation and destructive reaction are caused by: low level of ability to live in the present, see their life as coherent, have independent values and behavior, value their achievements, perceive themselves as they are, realize

their feelings, perceive their own aggression, maintain contacts and capacity for creativity; external locus of control; insufficient understanding of personal sexuality, absence of attention to it and high level of sexual neuroticism; low level of understanding, emotional attraction, authoritativeness and marriage satisfaction; choice of competition, adaptability, avoidance of leading behavior strategies in conflict situations; absence of understanding and ability to reflect personal needs and feelings.

Key words: family crisis, personal growth, destructive reaction, self-realization, factor analysis.

Фалёва Елена Евгеньевна

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры научных основ управления и психологии Харьковского национального педагогического университета им. Г. С. Скоророды, Харьков (Украина)

ФАКТОРЫ ПРОГНОЗА РАЗВИТИЯ СЕМЕЙНОГО КРИЗИСА

Аннотация. В работе анализируются смысловые связи факторов, определяются факторы и критерии прогноза развития семейного кризиса (личностный рост и деструктивное реагирования личности) и рост самореализации личности женщины в условиях семейного кризиса у обследованных женщин и мужчин 29-56 лет общим количеством 648 человек. В состав выборки вошли семейные пары (кризисные семьи) - 224 женщины и 194 мужчины, 104 разведенные женщины и 126 жен-

щин из обычных семей.

Анализ результатов исследования показал, что личностному росту женщин в кризисных состояниях способствуют: высокий уровень способности жить настоящим, видеть свою жизнь целостной, иметь независимые ценности и поведение, ценить свои достижения, принимать себя такой, какая есть, осознавать свои чувства, воспринимать собственную агрессию, устанавливать контакты и способности к творческой направленности; внутренний локус контроля, чувство собственной эффективности и компетентности; внимание к своей сексуальности и начальных проявлений сексуальной невротичности; высокий уровень понимания, эмоционального притяжения, авторитетности и удовлетворенности браком; фактор целого комплекса психологических защит; готовность к гибкому выбору стратегий поведения в конфликтных ситуациях; сензитивность, как понимание своих потребностей и чувств.

К психической дезадаптации и деструктивному реагированию приводят: низкий уровень способности жить настоящим, видеть свою жизнь целостной, иметь независимые ценности и поведение, ценить свои достижения, воспринимать себя такой, какая есть, осознавать свои чувства, воспринимать собственную агрессию, устанавливать контакты и способности к творческой направленности; внешний локус контроля; недостаточное понимание собственной сексуальности, отсутствие

внимания к ней и высокий уровень сексуальной невротичности; низкий уровень понимания, эмоционального притяжения, авторитетности и удовлетворенности браком; выбор соперничества, приспособления, избегания как ведущих стратегии поведения в конфликтных ситуациях; не понимание и неумение рефлексировать свои потребности и чувства.

Ключевые слова: семейный кризис, личностный рост, деструктивное реагирование, самореализация, факторный анализ.